

Omówienie nadesłanych książek

LITURGIKA

Josef Andreas JUNGSMANN SJ, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego* (Modlitwa Kościoła 16), przekład Teresa Lubowiecka, postowie ks. Helmut Jan Sobeczko, Kraków, Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów 2013, 503 s., ISBN 978-83-7354-438-3.

Książka zawiera wykłady wygłoszone latem 1949 r. na Uniwersytecie *Notre Dame* (USA), których pierwotnie autor nie zamierzał wydawać drukiem. Uczynił to na prośbę redaktora serii liturgicznej tego uniwersytetu dopiero 10 lat później.

W międzyczasie dokonał licznych poprawek. Pierwszy nakład rozszedł się bardzo szybko, tak że wydano drugi nakład, a trzeci w 1963 r. Francuskie tłumaczenie książki ukazało się w 1962 r. w Paryżu. Mimo uznawanej wartości wszystkich dzieł Jungmanna, nie wszystkie cieszyły się jednakową popularnością, niektóre były bardziej znane poza granicami krajów języka niemieckiego. Dopiero po prawie dziesięciu latach od wydania amerykańskiego ukazała się poprawiona i poszerzona wersja niemiecka (*Liturgie der christlichen Frühzeit bis auf Gregor den Großen*, Universitätsverlag, Freiburg/Schw. 1967).

Komentatorzy stwierdzają, że opracowanie Jungmanna ukazało się w Ameryce przed Soborem Watykańskim II i przed jego reformą liturgiczną, natomiast w Niemczech w latach, kiedy ukazywały się już kolejne nowe księgi liturgiczne i cała uwaga koncentrowała się na ich treści i wprowadzaniu, a nie na dawnych dziejach. Dla większości ważne były zmiany zewnętrzne, a szkoda, bo znajomość omawianej pozycji mogła uchronić przed wieloma błędami we wprowadzaniu posoborowej liturgii. Jungmann znajomość wczesnochrześcijańskiej liturgii uważał za konieczną i bardzo ważną.

Wydanie tej pozycji przez tynieckich benedyktynów należy powitać z wdzięcznością, gdyż jest doskonałym uzupełnieniem nielicznych rodzimych opracowań. Dzieło Jungmanna, pisane językiem łatwym i obrazowym, nie jest tylko ścisłym opracowaniem naukowym, przeznaczonym dla wąskiego grona specjalistów, ale jest pozycją przystępną dla każdego czytelnika, bo — zdaniem autora — „ma służyć pogłębieniu własnej religijności, oraz ma dostarczać sugestii i rad tym, którzy pełnią funkcje duszpasterskie” (*Wstęp*, s. 13).

Moment ukazania się polskiej wersji książki jest bardzo trafny i na czasie, ponieważ pomoże lepiej zrozumieć posoborową reformę liturgiczną zwłaszcza tzw. tradycjonalistom, którzy chcieliby rozwój liturgii zatrzymać na czasach Soboru Trydenckiego. Jungmann zbija ich argumenty. Przydatny może być zwłaszcza rozdział XXIII — o rozwoju obrzędów Mszy św. W powołaniu się na źródła w czasach przed papieżem Grzegorzem Wielkim widoczne są w obrzędach elementy, które zostały ponownie wprowadzone do posoborowego *Ordo Missae*, np: trzy czytania (s. 444), modlitwa powszechna po Ewangelii (s. 445–446), uproszczony obrzęd przygotowania darów oraz obrzęd Komunii św. (s. 457–458). Autor w omawianym dziele nie ogranicza się jedynie do suchych faktów historycznych, ale uzasadnia zmiany, tłumaczy ich treść teologiczną, opisuje wewnętrzny mechanizm powstawania tekstów, m.in. opisuje metody komponowania klasycznych oracji formularzy mszalnych (s. 453–456). Niektórzy zarzucają dziś, że odeszliśmy od bogatego dziedzictwa, tymczasem źródła historyczne pokazują, żeśmy je na nowo odkryli i nimi ubogacili posoborową liturgię.

Josef Andreas Jungmann, austriacki jezuita, żył w latach 1889–1975. Dla dziejów liturgii był to bardzo ważny okres, bo były to lata klasycznego ruchu liturgicznego, którego uwieńczeniem stał się Sobór Watykański II i jego reforma. Jungmann

należał zatem do pionierów odnowy liturgicznej i do współtwórców soborowej i posoborowej reformy. Na szczególne podkreślenie zasługuje jego udział w pracach soborowych i jego wpływ najpierw na ostateczną redakcję konstytucji liturgicznej, a następnie na przeprowadzoną reformę liturgiczną. Przez papieża Jana XXIII został powołany na eksperta soborowego (*peritus*). Należał do aktywnych członków Komisji przygotowawczej (1960) — jako relator dwóch podkomisji (*De Missa* i *De principiis generalibus*); Komisji soborowej (1962) — jako *peritus*; Rady ds. Wykonania Konstytucji Liturgicznej (od 1964) — jako konsultor pracował w zespole X (*De Missa*) i miał znaczny wpływ na posoborowy kształt obrzędów Mszy św. W soborowych pracach Jungmanna widoczna była także jego wrażliwość duszpasterska. Często upominał się o czynny i owocny udział wiernych w liturgii, co było zresztą podstawowym celem całej soborowej reformy i odnowy liturgicznej (KL 12, 14, 19). Ukazywał potrzebę i sens reformy nie tylko w oparciu o najstarsze korzenie liturgii, ale także o pogłębione treści teologiczno-pastoralne.

Ten znany i ceniony uczony wydał ponad 300 pozycji (24 książek, 246 artykułów i 36 recenzji). Publikował w różnych językach, a jego ważniejsze opracowania były także tłumaczone. Zajmował się najstarszymi i współczesnymi dziejami liturgii, teologią liturgii i reformą liturgiczną II Soboru Watykańskiego, a także zagadnieniami z dziedziny katechetyki, m.in. opracował bardzo ceniony wówczas podręcznik do katechetyki, przetłumaczony na 5 języków.

Prof. J.A. Jungmann zmarł w sędziwym wieku 86 lat, w dniu 26 stycznia 1975 r. w Innsbrucku, z którym był związany przez prawie całe swoje życie.

ks. H.J. Sobeczko

Hanna SUCHOCKA, *Rzymskie pasje. Kościoły stacyjne Wiecznego Miasta*, Warszawa: Wydaw. Rosikon Press, 2013, 376 s., ISBN 978-83-62981-52-6.

Autorka dzieli się swoimi doświadczeniami z nawiedzania rzymskich kościołów stacyjnych w okresie Wielkiego Postu. Z grupą pielgrzymów każdego roku odwiedza starorzyskie kościoły, wyznaczone jeszcze przez papieża Grzegorza Wielkiego (590–604). Książka jest nie tylko wspianym przewodnikiem po najstarszych świątyniach Rzymu, z opisem ich patronów, historii, architektury i zabytkowych wnętrz, ale także pomocą w głębszym przeżywaniu okresu Wielkiego Postu i samej Wielkanocy, zwłaszcza poprzez opis i refleksję nad tekstami liturgii tych dni. To bardzo wartościowe opracowanie zostało starannie wydane i ubogacone licznymi kolorowymi zdjęciami.

BP WAŁAW JÓZEF ŚWIERZAWSKI, ADELAJDA SIELEPIN CHR (red.), *Liturgia uświęcenia czasu* (Mysterium Christi. Podręcznik Liturgiki Ogólnej i Szczegółowej 5), Kraków, Zawichost: Ośrodek Formacji Liturgicznej, Sandomierz: Wydaw. Diecezjalne i Drukarnia 2013², 374 s., ISBN 978-83-257-0551-0.

Treść: *Wykaz skrótów*, s. 5–6; ŚWIERZAWSKI Waław J. bp, *Słowo wprowadzające do wydania drugiego*, s. 7–10; SIELEPIN Adelajda CHR, *Wstęp*, s. 11–14; ŚWIE-

RZAWSKI Waław J. bp, *Wprowadzenie do pierwszego wydania*, s. 15–21; MARGAŃSKI Bolesław, *Historia kształtowania Liturgii Godzin*, s. 23–34; BOMBA Władysław, *Modlitwa Kościoła w niekatolickich wyznaniach chrześcijańskich*, s. 35–43; CICHY Stefan bp, *Teologia Liturgii Godzin*, s. 45–64; ŚWIERZAWSKI Waław J. bp, *Mystagogia Liturgii Godzin*, s. 65–103; GŁOWA Władysław, *Historia i teologiczna myśl poszczególnych Godzin*, s. 105–172; JANICKI Jan J., PIOTROWSKI Eugeniusz, *Elementy składowe Liturgii Godzin*, s. 173–190; POTOCKI Stanisław, *Psalmy modlitwą Ludu Bożego Starego i Nowego Przymierza*, s. 191–224; ŚWIERZAWSKI Waław J. bp, *Psalmy Liturgii Godzin codzienną modlitwą Chrystusa i Kościoła*, s. 225–251; JANICKI Jan J., *Teksty ułatwiające odmawianie psalmów: tytuły, antyfony i modlitwy*, s. 253–281; ŚWIERZAWSKI Waław J. bp, *Kolekty psalmiczne czyli Modlitwy nad psalmami (Orationes super psalmos)*, s. 284–297; MARGAŃSKI Bolesław, *Duchowość Liturgii Godzin*, s. 299–320; MARGAŃSKI Bolesław, *Celebra Liturgii Godzin*, s. 321–339; KOPEREK Stefan, *Udział świeckich w Liturgii Godzin*, s. 341–360; ŚWIERZAWSKI Waław J. bp, *Posłowie do wydania pierwszego (z 1984 roku)*, s. 361–362; *Noty o autorach*, s. 363–365.

ERWIN MATEJA, ZBIGNIEW W. SOLSKI (red.), *Między liturgiką a performatyką. Rekonwersans I* (Opolska Biblioteka Teologiczna 128), Opole: Red. Wydaw. WT UO 2012, 343 [4] s., ISBN 978-83-61756-95-8.

Treść: MATEJA Erwin, SOLSKI Zbigniew Władysław, *Formy performatyki*, s. 5–9; *Liturgika wobec zwrotu performatywnego*: SOBECZKO Helmut J., *Między liturgiką a performatyką*, s. 13–18; KRANEMANN Benedikt, *Liturgia i performans*, s. 19–31; KOSIŃSKI Dariusz, *Poza normę liminalną*, s. 33–42; MASŁOWSKI Michał, *Mistyka i performatyka: akcja duchowa*, s. 43–52; *L i t u r g i a*: CZERSKI Janusz, *Performatywność liturgii koptyjskiej*, s. 55–61; MATEJA Erwin, *Między sakramentem małżeństwa a weselnymi teatralizacjami*, s. 63–72; CIECHOWICZ Jan, *Plastyczne, literackie i teatralne aspekty kultu religijnego: Matka Boska Brzemenna*, s. 73–81; *P e r f o r m a n s*: BACZYŃSKA Beata, *Hiszpańskie auto sacramental — między liturgią a performansem*, s. 85–98; KOCUR Mirosław, *Performanse liturgiczne w epocę globalizacji: Bali i Tybet*, s. 99–114; KUFEL Marta, *Symulacje liturgiczne performerów polskiego teatru: Grotowski/Kantor*, s. 115–122; PILATOVA Jana, „*Kiedy jeden człowiek zaczyna już jak gdyby poznawać drugiego*”, s. 123–137; WOŹNIAK Katarzyna, „*Młodzieńcze, tobie mówię, wstań!*” — *nauczyciel performer a skuteczność aktu całkowitego*, s. 139–149; KAWALEC Anna, *Čłowiek i czyn*, s. 151–162; JOKIEL Irena, *Wielkie i małe improwizacje Adama Mickiewicza*, s. 165–173; ZARĘBIANKA Zofia, *Jak przemówić ciszą?*, s. 175–181; MEYER-FRAATZ Andrea, *(Pseudo)liturgia i performans w powieści „Weiser Dawidek” Pawła Huellego*, s. 183–194; *D r a m a t*: STEHLIKOVA Eva, *Na ostrzu noża*, s. 197–203; SOKÓŁ Lech, *Niewidzialny Bóg, teologia i liturgia życia codziennego*, s. 205–238; WĄCHOCKA Ewa, *Formy modlitewne we współczesnym dramacie*, s. 239–250; SOLSKI Zbigniew Władysław,

Teatr Tymoteusza Karpowicza w świetle performance studies, s. 251–262; *Teatr i film*: KENCKI Patryk, *Teatr liturgiczny w Polsce — od katedr do węgajt*, s. 265–274; KORNAŚ Tadeusz, *Dramaty liturgiczne w polskim teatrze*, s. 275–292; FLADER Katarzyna, *Kryptoteologia w teatrze performansu Tadeusza Kantora*, s. 293–305; SZKUDLAREK Ewa, *Procesja w „Fauście” Goethego — między teatrem, liturgią a performatyką*; s. 307–318; LIS Marek, *Film: kreowanie iluzji czy dialog?*, s. 319–325; SOKÓŁ Lech, *Człowiek — działanie — sacrum*, s. 327–333; *Informacje o autorach*, s. 334–337; *Indeks nazwisk*, s. 338–343.

Przystąpię do ołtarza Bożego. Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, cz. I, Bielsko-Biała: „Augustana”, Komisja ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP 2012², 87 s., ISBN 978-83-62109-30-2.

Treść: MALINA Artur, *Przedmowa*, s. 3–4; *Porządek nabożeństwa głównego ze spowiedzią i Komunią świętą. Ordo: Przygotowanie do nabożeństwa*, s. 7–10; *Porządek nabożeństwa głównego*, s. 11–13; *Forma I: Liturgia nabożeństwa głównego ze spowiedzią i Komunią świętą*, s. 14–87.

Przystąpię do ołtarza Bożego. Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, cz. II, Bielsko-Biała: „Augustana”, Komisja ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP 2012², 92 s., ISBN 978-83-62109-31-9.

Treść: MALINA Artur, *Przedmowa*, s. 3; *Porządek nabożeństwa głównego ze spowiedzią i Komunią świętą. Ordo: Przygotowanie do nabożeństwa*, s. 7–10; *Porządek nabożeństwa głównego*, s. 11–13; *Forma II i III: Liturgia nabożeństwa głównego ze spowiedzią i Komunią świętą*, s. 15–92.

Przystąpię do ołtarza Bożego. Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, cz. III, Bielsko-Biała: „Augustana”, Komisja ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP 2012², 63 s., ISBN 978-83-62109-32-3.

Treść: MALINA Artur, *Przedmowa*, s. 3; *Porządek nabożeństwa głównego bez spowiedzi i Komunii świętej. Ordo: Przygotowanie do nabożeństwa*, s. 7–10; *Forma IV: Liturgia nabożeństwa Słowa Bożego (bez Komunii świętej)*, s. 11–63.

Waldemar ROZYNKOWSKI, *Studia nad liturgią w Zakonie Krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń: Wydaw. Naukowe UMK 2012, 299 s., ISBN 978-83-231-2990-5.

Opracowanie składa się z ośmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym dokonano ogólnego wprowadzenia w zagadnienie liturgii sprawowanej w krzyżackiej wspólnocie zakonnej. Na wybranych przykładach dokonano charakterystyki liturgii godzin kanonicznych oraz liturgii Mszy św. Drugi rozdział przedstawia różne przejawy

kultu eucharystycznego w środowisku krzyżackim. Kolejny rozdział stanowi próbę szczegółowego ukazania bogactwa przejawów pobożności maryjnej w krzyżackiej wspólnotie zakonnej. W rozdziale czwartym dokonano charakterystyki kultu w środowisku krzyżackim czterech wybranych świętych patronów: św. Barbary, św. Elżbiety, św. Jerzego oraz św. Huberta. W następnych trzech rozdziałach odniesiono się do wyposażenia liturgicznego i omówiono: wyposażenie kaplic, księgi oraz szaty liturgiczne. Ostatnia część, rozdział ósmy, wskazuje na dziedzictwo liturgiczne krzyżackiej wspólnoty zakonnej, które zostało odnotowane w nowożytnych czasach.

Karol WOJTYŁA, *Tajemnica Boga: Lumen gentium, Crux Christi, Christus Rex, Immaculata*, Kraków: Wydaw. WAM 2013, 92 [1] s., ISBN 978-83-7767-818-3.

Treść: DZIWIŚ Stanisaław, kard., s. 5–6; FEDOROWICZ Szymon, *Nabożeństwa zorganizowane przez księdza Karola Wojtyłę w kościele św. Floriana w Krakowie w 1951 r. i przeprowadzone przy udziale studentów z jego duszpasterstwa*, s. 7–9; *Lumen gentium*, s. 13–28; *Crux Christi*, s. 31–52; *Christus Rex*, s. 55–69; *Immaculata*, s. 73–87; *Przypisy*, s. 89–92.

MUZYKA

Jacek BRAMORSKI, *Pieśń nowa człowieka nowego. Teologiczno-moralne aspekty muzyki w świetle myśli Josepha Ratzingera – Benedykta XVI*, Gdańsk: Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki 2012, 512 s., ISBN 978-83-933415-3-5.

Praca ks. J. Bramorskiego to pozycja książkowa z zakresu teologii muzyki, oparta w głównej mierze na myśli kard. Josepha Ratzingera – papieża Benedykta XVI. W treści zawarty jest przede wszystkim szeroko rozumiany aspekt moralny muzyki, zarówno w dawnych, jak i współczesnych czasach. Autor, przedstawiając rys historyczny teologicznomoralnej refleksji nad muzyką, rozpoczyna od antyku i podstaw biblijnych; rozdział I odnosi się do starożytności, głównie filozoficznych szkół antycznej Grecji — pitagorejskiej, platońskiej i arystotelesowskiej (*Antyczna teoria etosu muzycznego*, s. 21–82), drugi natomiast poświęcony został rozważaniom opartym na tekstach biblijnych, z podziałem na księgi Starego i Nowego Testamentu (*Biblijne podstawy teologiczno-moralnej koncepcji muzyki*, s. 83–160). W dalszej części pracy przedstawione zostały wyczerpująco — nawiązujące do głównej tematyki pracy — koncepcje muzyczne kolejnych epok, od średniowiecza po wiek XX (*Rys historyczny teologiczno-moralnej refleksji nad muzyką*, s. 161–260). Rozdział IV, zatytułowany: *Podstawowe kierunki teologicznej refleksji o muzyce* (s. 261–363), porusza niezwykle istotne zagadnienia związane z teologią muzyki, spośród których ks. Bramorski wyróżnia następujące: muzyka w aspekcie dzieła stworzenia, umuzyczenie Słowa w perspektywie tajemnicy Wcielenia, pneumatologiczny wymiar muzyki, muzyka liturgiczna w perspektywie eklezjologicznej, muzyka kościelna jako integralna część liturgii, eschatologiczny sens muzyki. W ostatnim rozdziale podjęta została problematyka *Teologii muzyki wobec współczesnych wyzwań kulturo-*

wo-moralnych (s. 365–457). Autor zwraca uwagę na znaczenie teologii w odniesieniu do kryzysu sztuki sakralnej oraz przemian kulturowych, przedstawia współczesne zagrożenia teologicznego sensu muzyki, na koniec zaś porusza istotne zagadnienia związane z chrześcijańskim etosem artysty muzyka, a także powołaniem muzyka kościelnego.

Praca ks. Bramorskiego w sposób niezwykle wyczerpujący wykorzystuje współczesną literaturę teologicznomoralną, teologiczno-muzyczną i liturgiczną (z dominantą na piśmiennictwie kard. Ratzingera), lecz znaleźć można w niej również liczne odwołania do dokumentów Kościoła i myśli m.in. bł. Jana Pawła II. Z powodu szerokiego zakresu odniesień tematycznych bibliografia jest niezwykle obszerna. Dlatego też bardziej należy podkreślić, iż autor umiejętnie i precyzyjnie zarazem skupił się przede wszystkim na odnalezieniu podstawowych kryteriów moralnego znaczenia muzyki, nie podejmując np. zakresu psychologicznego czy socjologicznego. Rozpoczynając rozprawę nad moralną sferą teologii muzyki, gdański profesor przedstawia główne tezy starożytnego etosu muzycznego, który miał wielki wpływ na ówczesne wychowanie. Część poświęcona biblijnej refleksji nad muzyką ukazuje relację tej dziedziny sztuki z wiarą. Trudności tej relacji na przestrzeni wieków opisane zostały syntetycznie w kolejnej części książki. Zaprezentowana interdyscyplinarnie teologiczna refleksja nad muzyką skupia się nad następującymi wymiarami: chrystologicznym, pneumatologicznym, eklezjologicznym, liturgicznym i eschatologicznym. Autor, uwzględniając aktualne dziś realia kulturowe, przedstawia na koniec wezwania teologii muzyki wobec współczesnych zagrożeń, głównie ze strony relatywizmu kulturowego i pragmatyzmu, szeroko komentując wskazania i wnioski kard. J. Ratzingera – Benedykta XVI.

Dzięki książce ks. Bramorskiego można odkryć na nowo wartość muzyki i jej znaczenie w zakresie wiary i moralności człowieka. Komunikatywny język pomaga w dobrym zrozumieniu szeroko zaprezentowanej treści podjętej tematyki. Jest to znakomita pozycja, pomocna zarówno w poszerzeniu wiedzy teologicznej i muzykologicznej, jak i w rozwoju człowieka wierzącego, który zmierza drogą wiary „do nowej ziemi i nowego nieba”, by wyśpiewać chwałę Bogu.

Daniel Nowak

Remigiusz POŚPIECH (red.), *Józef Elsner (1769–1854). Życie – działalność – epoka* (Musica Claromontana — Studia 4), Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2013, 379 s., ISBN 978-83-63950-16-3; ISBN 978-83-7342-370-1.

Praca zbiorowa *Józef Elsner (1769–1854). Życie – działalność – epoka* pod redakcją Remigiusza Pośpiecha znacząco poszerza stan badań nad twórczością Józefa Elsnera oraz naukową literaturę przedmiotu, stanowiąc najważniejszą w niej pozycję od czasu ukazania się w 1957 r. dwutomowej monografii kompozytora pióra Aliny

Nowak-Romanowicz. Książka przyczynia się również do poszerzenia i upowszechnienia wiedzy o muzyce polskiego Oświecenia. Dopiero w II poł. XX w. pojawiły się liczne prace na ten temat w polskiej literaturze muzykologicznej, wówczas wydano także wiele zapomnianych utworów polskich kompozytorów oświeceniowych, i w efekcie przywrócono należne miejsce w polskiej kulturze takich twórców, jak np. Marcin Józef Żebrowski czy Ignacy Feliks Dobrzyński. Praca uwypukla także znaczenie Józefa Elsnera — powszechnie znanego przede wszystkim jako nauczyciela Fryderyka Chopina — jako kompozytora cennych dzieł religijnych i operowych oraz najwybitniejszego przedstawiciela klasycyzmu w muzyce polskiej.

Książka, która została wydana przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego oraz Klasztor Paulinów na Jasnej Górze, wpisuje się jednocześnie w ważny, szeroko zakrojony projekt badawczy, realizowany już od kilkunastu lat w ramach prac Katedry Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, we współpracy początkowo z Zakładem Historii Śląskiej Kultury Muzycznej Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu, a obecnie z Zespołem Naukowo-Redakcyjnym Jasnogórskich Muzykaliów oraz Stowarzyszeniem *Kapela Jasnogórska*. Przewodniczącym zespołu naukowo-redakcyjnego oraz koordynatorem i opiekunem naukowym długoletniego projektu *Musica Claromontana* jest prof. UW i UO dr hab. Remigiusz Pośpiech. Projekt ma na celu upowszechnienie badań nad twórczością kompozytorów polskich i obcych związanych z Klasztorem Paulinów na Jasnej Górze (oraz twórców polskich i obcych, których rękopisy dzieł są tam zachowane) poprzez wydawanie ich utworów z krytycznymi komentarzami w serii nutowej *Musica Claromontana*, w której znalazły się m.in. pierwsze światowe wydania kilkunastu już dzieł. Prace obejmują ponadto realizację płyt CD (w serii o tej samej nazwie, także określaną polskim jej odpowiednikiem: *Jasnogórska Muzyka Dawna*) oraz wydawanie serii książkowej, zatytułowanej *Musica Claromontana — Studia*. Efektem prac zespołu jest wiele opublikowanych już partytur (10 zeszytów) oraz płyt (ponad 50), które z jednej strony przyczyniły się do rozpowszechnienia muzyki mniej znanych polskich i obcych kompozytorów XVII i XVIII w., z drugiej zaś — do wprowadzenia na polski rynek płytowy wybitnych dzieł muzycznych powstałych w tym okresie, jak np. msze oraz *Magnificat* M.J. Żebrowskiego czy msze łacińskie oraz polskie J. Elsnera. W ramach projektu zorganizowano także kilka konferencji naukowych, poświęconych twórcom związanym z jasnogórską kapelą oraz dziejom liturgii paulinów (w tym trzy międzynarodowe).

Seria książkowa *Musica Claromontana — Studia* jest najnowszym przedsięwzięciem zespołu naukowego pracującego nad wspomnianym projektem. Jej redaktorem naukowym jest prof. Remigiusz Pośpiech. W ramach serii ukazały się już trzy prace, wszystkie pod redakcją R. Pośpiecha: *Liturgia w kościołach paulińskich w Polsce. Źródła i początki* (Opole 2012), bogato zdobiony *Mszał Jagiellonów* (wy-

danie fototypiczne, Opole 2013) oraz *Marcin Józef Żebrowski. Kompozytor i muzyk kapeli jasnogórskiej* (Opole 2013). Praca *Józef Elsner (1769–1854). Życie – działalność – epoka* jest zatem czwartym już studium w ramach tej wydawanej w prawdziwie imponującym tempie serii wydawniczej. Została ona zadedykowana pamięci prof. dr Marii Zduniak, która uczestniczyła też w projekcie badań nad grodkowskim muzykiem jako ich współinicjator i kierownik naukowy konferencji w 2002 r. w Opolu. Trzy główne tematy książki zostały określone w jej tytule. Omówione zostały zatem ważne aspekty biografii kompozytora, jak np. jego związki ze Śląskiem Opolskim (M. Zduniak), Wiedniem (P. Andraschke), Jasną Górą (L. T. Pietras OSPPE) oraz kulturą muzyczną Lwowa (L. Kijanowska-Kamińska, L. Melnyk). Ukazano również recepcję jego twórczości (M. Pajchert-Flis, M. Kowalska). Najważniejszy akcent pada jednak na analizy twórczości kompozytorskiej Elsnera, ponadto zwrócono uwagę na jego działalność jako korespondenta „Allgemeine Musikalische Zeitung” (L. Schiwietz) oraz jako teoretyka muzyki, autora *Rozprawy o metryczności i rytmiczności języka polskiego* (J. Dzidowska).

Ważne znaczenie dla rozwoju badań nad biografią i twórczością Elsnera mają dwa zamieszczone w pracy artykuły Marii Zduniak: *Józef Elsner — syn Śląska Opolskiego* (s. 15–42) oraz *Autografy, rękopisy i druki dzieł Józefa Elsnera w Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu* (s. 155–169). W pierwszym z nich autorka barwnym stylem przedstawia związki twórczości i działalności kompozytora z poszczególnymi okresami życia i regionami oraz miastami, w których działał. Młody Elsner wyjechał z rodzinnego, położonego na Śląsku Opolskim Grodkowa mając około jedenastu lat. W okresie dzieciństwa uczestniczył w nabożeństwach w kościele; polska pieśń religijna, którą śpiewał wówczas wraz z wiernymi jego ojciec (*Panie, Kocham Cię*), szczególnie i na długo zapadła mu w pamięć, jej cytat przywołał bowiem w skomponowanym pod koniec życia *Stabat Mater*. M. Zduniak pisze zatem o pierwszych wrażeniach muzycznych i kształtujących się poglądach na muzykę młodego kompozytora, na które duży wpływ miał pobyt we Wrocławiu, „wówczas silnym centrum kulturalnym o liczących się tradycjach” (s. 17). Siedmioletni pobyt Elsnera we Lwowie (1792–1799) zaowocował zawarciem znajomości z Wojciechem Bogusławskim i poznaniem opery Jana Stefaniego *Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale*, do której Bogusławski stworzył libretto; autorka, powołując się na badania Aliny Nowak-Romanowicz, zwraca uwagę na wpływ tej opery na szersze wykorzystywanie przez Elsnera w jego utworach stylizacji folkloru. Wieloletnią działalność Elsnera w Warszawie autorka opisuje zaś podkreślając wielką aktywność kompozytora na różnych polach — od organizacyjnej (dyrektor Teatru Narodowego, współorganizator „Towarzystwa Muzyki Religijnej i Narodowej”) poprzez pedagogiczną (rektor Szkoły Głównej Muzyki — pierwszej wyższej uczelni muzycznej w kraju), wydawniczą (pisząc o doniosłym znaczeniu miesięcznika nutowego *Wybór pięknych dzieł muzycznych i pieśni polskich*), oraz przede wszystkim kompozytorską, jako

twórcy różnorodnych gatunkowo dzieł scenicznych (wodewile, opery, komedio-pery, melodramaty, balety), odznaczających się urozmaiconą tematyką oraz muzyki religijnej, której formy „zajmują ważne, a może nawet najważniejsze miejsce w całej jego twórczości” (s. 23). M. Zduniak podkreśla również szerokie zainteresowania Elsnera na polu humanistyki: naukami historycznymi (planowana praca z historii muzyki polskiej oraz słownik polskich muzyków), folklorem (zbierał pieśni ludowe), krytyką muzyczną (korespondent „Allgemeine Musikalische Zeitung”) i różnymi zagadnieniami z dziedziny kultury muzycznej (prace m.in. o organizacji szkolnictwa muzycznego w kraju, rozprawa *O metryczności i rytmiczności języka polskiego*). Artykuł zawiera także ciekawy materiał ikonograficzny.

Drugi, zamieszczony w książce tekst Marii Zduniak to z jednej strony interesujące studium muzyki religijnej Elsnera, z drugiej zaś — wnosi on ważny wkład do badań nad biografią kompozytora i jego związków z Wrocławiem. Autorka, zwracając uwagę na znaczenie jego muzyki religijnej, przypomina, iż Fryderyk Chopin trzykrotnie wydawał o niej pozytywne sądy. Przywołuje także słowa ks. prof. Hieronima Feichta: „Twórczość mszalną Elsnera trzeba poddać badaniom, [bowiem] zdanie Chopina (...) o wartości dzieł kościelnych Elsnera nie powinno być lekceważone” (s. 169). Autorka wyjaśnia w tekście motywy, którymi kierował się Elsner, przekazując autografy, kopie rękopiśmienne i druki swoich utworów katedrze wrocławskiej w latach 1832–1837. W mieście tym bowiem Elsner spędził lata swojej młodości (od 12 do 20 roku życia), uczył się w szkole przy klasztorze dominikanów, ważnym — obok kościoła św. Wojciecha — ośrodku intelektualnym i religijnym. W późniejszym okresie, podczas pobytu w Warszawie, Elsner utrzymywał kontakty z wrocławską drukarnią Grassa i Bartha, która wydrukowała m.in. rocznik 1805 wydawnictwa Elsnera *Wybór pięknych dzieł muzycznych i pieśni polskich*, oraz oficyną C.G. Förstera, przyjeżdżał także wielokrotnie do Wrocławia. Autorka artykułu stawia hipotezę, iż przyczyną przekazania części swojej spuścizny katedrze wrocławskiej była troska kompozytora o uchronienie jej przed zniszczeniem. W 1830 r. bowiem spłonął w pożarze majątek kompozytora, Elsnerowo. Na poparcie tej tezy autorka przytacza także fakt przekazywania przez kompozytora swych dzieł także innym bibliotekom w kraju i za granicą.

Temat związków Józefa Elsnera z kulturą muzyczną XVIII-wiecznego Wrocławia podejmuje także Remigiusz Pośpiech w artykule *Geistliche Musikkultur auf dem Gebiet des Bistums Breslau in den Zeiten von Josef Elsner* (s. 43–60), który również wnosi ważny wkład do badań nad biografią i muzyką tego kompozytora. Autor interesująco przedstawia wpływ tradycji śląskiej muzyki kościelnej na muzykę religijną Elsnera, ukazuje rozwój muzyki religijnej na Śląsku w XVIII stuleciu oraz omawia działalność wokalnie-instrumentalnej kapeli katedralnej we Wrocławiu w tym okresie, zwracając szczególną uwagę na postać kapelmistrza katedralnego Johanna Georga Clementa, który pełnił tę funkcję przez niemal 60 lat, w latach

1735–1794 (także w okresie, w którym Elsner przebywał we Wrocławiu). Artykuł zawiera szczegółowy opis działalności Elsnera we Wrocławiu (m.in. naukę w klasztornej szkole dominikanów i gimnazjum św. Macieja oraz studia w *Academia Leopoldina*). W podsumowaniu autor zwraca uwagę na te cechy twórczości religijnej Elsnera, które wiążą ją z tradycją śląskiej kultury muzycznej (np. wykorzystanie takich gatunków, jak *Stacje na Boże Ciało* i *Te Deum*).

Artykuł Macieja Gołąba *Chopin und Elsner an der Hochschule für Musik der Königlichen Universität zu Warschau (1826–1829)* [s. 61–78] to ważne studium, które zarówno znacząco poszerza stan badań chopinologicznych, jak i podkreśla znaczenie Elsnera jako wybitnego pedagoga podczas jego działalności w okresie warszawskim. Tekst zawiera analizę twórczości Chopina z okresu jego trzyletnich studiów u Elsnera w Szkole Głównej Muzyki, w której autor wyróżnia nurt oficjalny oraz nieoficjalny.

Istotną część omawianej książki stanowi grupa artykułów opisująca związki J. Elsnera z różnymi ośrodkami europejskimi, w których działał. Należą do nich rozważania Petera Andraschke *Joseph Elsner und Wien* (s. 79–96), ukazujące związki kompozytora z kulturą muzyczną Wiednia oraz dokumentujące kompozycje Elsnera znajdujące się w archiwum *Gesellschaft der Musikfreunde* i austriackiej Bibliotece Narodowej. Luba Kijjanowska-Kamińska i Lidia Melnyk w artykule *Józef Elsner a kultura muzyczna Lwowa* (s. 97–109) opisują pobyt artysty we Lwowie w latach 1792–1799, kiedy to współpracował z tamtejszymi teatrami, komponował różnorodne gatunkowo utwory oraz położył duże zasługi dla rozwoju życia muzycznego w tym mieście jako założyciel tzw. „Akademii”. Ważną część artykułu stanowi także paragraf opisujący inspiracje Elsnerowskie w kulturze lwowskiej, poruszający m.in. problem recepcji muzyki Elsnera we Lwowie oraz podejmowanych w tym mieście działań w zakresie organizacji życia muzycznego (organizowanie koncertów w ramach „Akademii”, zakładanie towarzystw i instytucji muzycznych). W artykule Józefa Mariana Michalaka *Gdańsk w biografii Józefa i Karoliny z Drozdowskich Elsner* (s. 111–147) szczegółowo omówione zostały występy żony Elsnera, śpiewaczki Karoliny z Drozdowskich, w Gdańsku, wykonania utworów Elsnera w tym mieście oraz zawarte przez kompozytora znajomości z gdańskimi muzykami. Ważny aspekt dokumentalny tej pracy podkreśla również dołączony do niej aneks, podzielony na dwie części. Pierwsza z nich to *Wykaz oper wystawionych w Gdańsku w 1811 r. przez Wojciecha Bogusławskiego*, czytelnie podzielony na dwa działy: *Opery pełnospektaklowe* i *Opery jednoaktowe* (wśród nich ujęta jest wystawiona 22 sierpnia *Andromeda* Józefa Elsnera). Druga część przytacza *Sądowe potwierdzenie pełnomocnictwa danego gdańskiemu patrycjuszowi przez Christoph'a Elsnera, organistę kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu, celem sprzedaży należącej do niego posesji przy ul. Złotników* (o Christopie Elsnerze, XVII-wiecznym muzyku, wspomina autor w głównej części artykułu). Część drugą aneksu uzupełniają ciekawe

reprodukcje rozmaitych źródeł, wśród nich m.in. zapowiedzi prasowe koncertów w Gdańsku z 1810 r., afisz przedstawienia w Gdańsku melodramatu z muzyką J. Elsnera pt. *Jocko, der brasilianische Affe* (7 XII 1831 r.), a także strona tytułowa wydania *Rozprawy o metryczności i rytmiczności języka polskiego* Elsnera (Warszawa 1818) ze zbiorów wspomnianego w artykule Józefa Celestyna Mrongowiusza, polskiego kaznodziei w Gdańsku. Ten zasłużony dla miasta duchowny w swoim księgozbiornie posiadał m.in. także dramat Tekli z Bielińskich Łubieńskiej *Karol Wielki i Witykind*, wystawiony w Warszawie w 1807 r. z muzyką J. Elsnera (strona tytułowa egzemplarza ze zbiorów Mrongowiusza, wydanego w Warszawie w 1808 r., jest także umieszczona w aneksie; obydwie książki znajdują się obecnie w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk). Artykuł, opisujący mało znany gdański epizod z życia Elsnerów, poprzez ukazanie go z perspektywy źródeł z epoki (dokumenty, pisma Elsnera, recenzje koncertów) stanowi ważny wkład do badań nad biografią kompozytora.

Grupę artykułów omawiających związki Elsnera z różnymi ośrodkami w Polsce i za granicą zamyka praca o Leandra Tadeusza Pietrasa OSPPE *Józef Elsner i jego kontakty z Jasną Górą w Częstochowie* (s. 149–154). Tekst ten cechuje się czytelną strukturą dzięki podziałowi na podrozdziały opatrzone nadtytułami. Pierwszy z nich opisuje miejsce przechowywania niektórych utworów kompozytora (autor, pisząc o jasnogórskich elsnerianach, obejmujących zarówno rękopisy, jak i druki muzyczne, wskazuje na znaczenie *Katalogu tematycznego rękopisów i druków muzycznych kapeli wokalnoinstrumentalnej na Jasnej Górze* opracowanego przez prof. Pawła Podejkę). Bardzo interesujący jest opis kontaktów Elsnera z ojcami paulinami (trzem z nich dedykował swoje utwory). Autor pisze, iż Elsner oraz członkowie jego rodziny zostali przyjęci w 1829 r. do grona konfratrów zakonu paulinów. Ważną część rozważań stanowi także analiza jasnogórskich nieszpórów maryjnych Elsnera, które kompozytor napisał z przeznaczeniem do wykonywania ich przez kapelę jasnogórską i dedykował prowincjałowi paulinów, o. Eustachemu Hawelskiemu. Autor wspomina także o innych kompozycjach religijnych Elsnera dedykowanych ojcom paulinom.

Kolejna, ważna grupa artykułów otwiera część pracy poświęconą twórczości kompozytorskiej Elsnera. Pięć z nich zawiera opis dzieł kompozytora zachowanych w bibliotekach i archiwach różnych miast, państw i regionów europejskich. Pierwsze dwa dotyczą Wrocławia (omówiony już tekst M. Zduniak) oraz Czech i Moraw — opatrzone bogatym materiałem ilustracyjnym artykuł *Handschriften und Drucke der Musikwerke von Józef Elsner in Böhmen und Mähren* Petra Koukala (s. 171–187). Artykuł Krzysztofa Rottermunda *Elsneriana ze zbiorów Staatsbibliothek zu Berlin* (s. 189–195) zawiera katalog autografów, rękopisów i druków muzycznych Elsnera zachowanych w tej bibliotece. Cennym aspektem artykułu jest uwzględnienie w spisie także pozycji znajdujących się w katalogu *Staatsbibliothek*

zu Berlin, zaznaczonych jako straty wojenne. Drugi zamieszczony w książce tekst K. Rottermunda opisuje *Rękopisy utworów Elsnera zachowane w zbiorach Bischöfliche Zentralbibliothek Regensburg* (s. 197–201). Tę grupę tekstów zamyka artykuł Marcina Konika *Rękopiśmienne a drukowane przekazy dzieł Józefa Elsnera* (s. 203–214), omawiający drukowane kompozycje Elsnera zachowane w archiwum jasno-górskim, które autor porównuje z zachowanymi tam rękopiśmiennymi kopiami.

Drugą większą grupę stanowią artykuły poświęcone twórczości kompozytorskiej Elsnera, wśród nich teksty poświęcone tak ważnym utworom w dorobku kompozytora, jak: *Msza Koronacyjna* op. 51 — artykuł „*Die Krönungsmesse*” op. 51 von *Joseph Elsner aus dem Jahre 1829* Helmuta Loosa (s. 231–238), w którym autor porównuje to dzieło z mszami takich kompozytorów, jak J.S. Bach, L. van Beethoven i W.A. Mozart oraz *Passio Domini Nostri Jesu Christi* — prace: Pauliny Halamskiej „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” *Józefa Elsnera w świetle badań źródłowych i studiów nad tekstem łacińskim* (s. 253–304) i Günthera Massenkeila „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” (1838) *Józefa Elsnera. O miejscu nowo odnalezionego dzieła w historii gatunku* (s. 305–315). Tę część książki dopełnia tekst ks. Grzegorza Poźniaka, poświęcony utworom religijnym Elsnera na chór męski (s. 239–252), praca Macieja Jochymczyka, w której autor porównuje elementy warsztatu kompozytorskiego Józefa Elsnera i o. Cyryla Gieczyńskiego OSPPE (s. 317–334), oraz artykuł Bogumiły Miki *Polska identyfikacja w muzyce Józefa Elsnera* (s. 335–345). O działalności zaś Elsnera jako korespondenta „Allgemeine Musikalische Zeitung” traktuje tekst Luciana Schiwietza (s. 215–221), natomiast ważną *Rozprawę o metryczności i rytmiczności języka polskiego* przypomina Joanna Dzidowska (s. 223–230) w kontekście badań nad polską muzyką wokalnie-instrumentalną przełomu XVIII i XIX w. Problem recepcji twórczości i działalności Elsnera poruszony jest w dwóch zamykających książkę artykułach: Mai Pajchert-Flis *Recepcja twórczości Józefa Elsnera w XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem środowisk Opola i Wrocławia* (s. 347–362) oraz Małgorzaty Kowalskiej *Postać Józefa Elsnera w polskich podręcznikach* (s. 363–375).

Reasumując, praca pod redakcją Remigiusza Pośpiecha *Józef Elsner (1769–1854). Życie – działalność – epoka* prezentuje arcyciekawy obraz twórczości i wszechstronnej działalności Elsnera jako muzyka, pedagoga, wydawcy, organizatora życia muzycznego i przede wszystkim kompozytora. W jej części poświęconej twórczości kompozytorskiej wyeksponowane zostały dzieła religijne, które — wraz z operami — wysuwają się na plan pierwszy w jego dorobku. Książka, ze względu na ważny aspekt teoretyczny i dokumentalny, ale także bogatą ikonografię, z pewnością zainteresuje nie tylko muzykologów, lecz także szersze grono miłośników twórczości wybitnego polskiego klasyka — Józefa Elsnera.

Czesław GRAJEWSKI, *Antyfony Officium Divinum w świetle tonariuszy IX–XIV wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2013, 343 s., ISBN 978-83-64181-01-6.

Autor prezentowanej pozycji, ceniony specjalista w zakresie badań chorałowych, podjął ważną problematykę dotyczącą wzajemnych zależności i kontekstów pomiędzy ówczesnym repertuarem liturgiczno-muzycznym a średniowiecznymi traktatami muzycznymi (wybranymi tonariuszami powstałymi w okresie od IX do XIV w.). Praca znacząco uzupełnia stan wiedzy w zakresie szczegółowej znajomości obrazu średniowiecznej kultury muzycznej rozwijanej w środowiskach kościelnych. Podjęta problematyka wpisuje się z jednej strony w nurt dotychczasowych badań autora, dotyczących głównie formuł psalmowych z wykorzystaniem metod analizy statystycznej, z drugiej natomiast istotnie poszerza tę opcję badawczą o zagadnienia związane z tonariuszami, czyli o kolejny, niedostatecznie dotąd poznany, aspekt teorii muzyki średniowiecznej. Potrzeba badań w tym wąskim i specjalistycznym zakresie nie podlega dyskusji, dlatego też podjęcie przez Cz. Grajewskiego tej właśnie tematyki zasługuje na podkreślenie, tym bardziej, że opiniowana praca stanowi pierwszą na gruncie polskim próbę syntezy tego zagadnienia.

Jak czytamy we wstępie do pracy — „celem niniejszego studium jest próba porównania repertuaru antyfonicznego w wyselekcjonowanych dziesięciu tonariuszach europejskich od IX do XIV w. W porównaniu tym zasadniczy akcent położony będzie na dwie kwestie: strukturę melodyczną incipitu antyfony oraz jej korelację z formułą kadencyjną psalmu. (...) Chodzi więc o odpowiedź na pytanie, czy średniowieczni teoretycy opracowywali swe tonariusze na fundamencie jakiejś uprzednio istniejącej, wspólnej teorii, idei, czy też przeciwnie: każdy z nich ustalał własne reguły?” (s. 24–25). Zdaniem autora, „odpowiedzi tej szukać należy na dwóch płaszczyznach: repertuarowej (im więcej wspólnych śpiewów wskazanych jako modelowe, tym bliżej siebie sytuują się poszczególne tonariusze) oraz estetyczno-modalnej (dlaczego pewne typy antyfon łączone są z konkretnym zakończeniem)” (s. 25).

Podstawową zaletą pracy jest jej przejrzysty układ oraz jasny i zrozumiały tok wywodu. Część pierwsza to szeroko ujęta i wyczerpująca prezentacja źródeł (s. 29–191), stanowiących podstawę zawartych w drugim segmencie pracy analiz: statystycznej zawartości tonariuszy (s. 193–198) oraz formuł inicjalnych (s. 198–247). Na szczególne podkreślenie zasługuje szerokie wykorzystanie źródeł, przedstawionych z jednej strony w kontekście szerokiej literatury przedmiotu, z wykorzystaniem, co warto podkreślić, najnowszych pozycji z omawianego zakresu, z drugiej natomiast dopełnionych własnymi kwerendami przeprowadzonymi w archiwach krajowych i zagranicznych. Warto ponadto zauważyć niezwykle wnikliwą, a zarazem krytyczną analizę poszczególnych przekazów źródłowych. W kontekście dalszych badań naukowych należy wreszcie podkreślić niezwykle wartościowe, szczegółowe i rzetelnie sporządzone aneksy: zestawienia kadencji psalmowych (s. 253–257)

oraz zawartości źródeł (s. 259–343). Generalnie praca Cz. Grajewskiego odznacza się interdyscyplinarnym charakterem. Autor wykazuje się wszechstronną wiedzą muzykologiczną i liturgiczną, jak również historyczną, co pozwoliło mu przedstawić poszczególne, nieraz dość skomplikowane, zagadnienia w stosunkowo szerokim kontekście ogólnokulturowym, zarówno w odniesieniu do praktyki liturgiczno-muzycznej, jak i spekulatywnej teorii muzyki, widzianych zawsze w szerokim kontekście tradycji kultury europejskiej.

Remigiusz Pośpiech

Ireneusz PAWLAK, *De musica sacra in Polonia. Questiones selectae*, red. ks. Stanisław Garnczarski, Tarnów: Wydaw. Biblos 2013, t. I, 429 s., t. II, 552 s., ISBN 978-83-7793-193-6 — t. I, ISBN 978-83-7793-194-3 — t. II.

Na treść dwutomowej pozycji składa się wybór przyczynkarskich prac naukowych (86 artykułów) ks. prof. I. Pawlaka, które zostały wydrukowane w różnych pracach zbiorowych i czasopismach naukowych w latach 1966–2013. Prezentowane prace dotyczą przede wszystkim dwóch głównych obszarów badawczych Księdza Profesora, jakimi są: chorał gregoriański w Polsce po Soborze Trydenckim oraz muzyka liturgiczna w Polsce po Soborze Watykańskim II. Po opublikowaniu dwóch monografii poświęconych wymienionym zagadnieniom, autor postanowił przedstawić w zwartym druku wyniki swoich szczegółowych studiów. Tytuł pracy doskonale ujmuje złożoność tematów podjętych przez autora, a całość została podzielona na pięć działów obejmujących dwa tomy. Na wolumin I składają się sekcje: 1. *De cantu gregoriano*, 2. *De pia cantione*, 3. *De musica instrumentali*. W tomie II widnieją tytuły: 4. *De musica liturgia post Vaticanum II reformata*, 5. *Varia*. Struktura ta jest precyzyjna, umożliwia poruszanie się po wielowątkowej zawartości obydwu ksiązek.

W dziale pierwszym (t. I, s. 23–273) znajduje się 21 pozycji. Pięć z nich podkreśla kulturę muzyczną średniowiecznego Gniezna, a dokładnie: konwentu klarysek i kościoła katedralnego. Autor przedstawia stan badań nad rękopisami liturgiczno-muzycznymi klarysek w polskiej literaturze muzykologicznej oraz omawia ich graduał z 1418 r. Następnie uzasadnia, że *Graduale ms. 3* z Włocławka jest zabytkiem należącym ongiś do zasobów katedry gnieźnieńskiej. W kolejnych artykułach przedstawia wykonawców jednogłosowych śpiewów liturgicznych w katedrze od XVI do XIX w. Druga grupa artykułów wskazuje na znaczenie siedemnastowiecznej krakowskiej oficyny Andrzeja Piotrkowczyka i prezentuje wybrane śpiewy graduału piotrkowskiego, m.in. śpiewy *Triduum Sacrum*. Trzecia grupa to recenzje książek zawierających chorał gregoriański, które ukazały się po Soborze Watykańskim II: *Ordo cantus misae* (1972), *Graduale romanum* (1974), *Liber hymnarius* (1983). W grupie czwartej zamieszczono szereg artykułów podejmujących szczegółowe kwestie z dziejów chorału gregoriańskiego, takie jak: śpiewy allelujacyjne o św.

Stanisławie w krakowskich przedtrydenckich graduałach diecezjalnych, prawda o „polskim tonie” Ewangelii, śpiewy mszalne o św. Pawle Apostole przed Soborem Watykańskim II, czy doksologia w monodii liturgicznej. W ostatniej, piątej grupie, autor ujawnia własny, pozytywny stosunek do znaczenia chorału gregoriańskiego w kształtowaniu się polskiej kultury muzycznej, odpowiada na pytanie, dlaczego w ogóle śpiewać chorał, i przekonuje, że jest to śpiew aktualny, a nie muzealny czy archiwalny.

Dział drugi (t. I, s. 277–340) został dedykowany polskiej pieśni kościelnej. Siędem z jedenastu pozycji charakteryzuje śpiewniki pojawiając się sukcesywnie na rynku (ósme wydanie *Śpiewnika parafialnego* [1972] ks. W. Lewkowicza, śpiewnik *Alleluja* (1978) pod redakcją ks. J. Zawitkowskiego, franciszkański *Śpiewnik kalwaryjski* (1984), 39 edycja *Śpiewnika* ks. Jana Siedleckiego (1987), *Śpiewajmy Bogu* F. Rączkowskiego (1988), *Śpiewnik liturgiczny* (1991). Ks. Pawlak nie porzeka na omówieniu zawartości tych śpiewników, ale podejmuje dyskusję nad historycznym rozwojem pieśni kościelnej (w tym m.in. o jej związkach z chorałem gregoriańskim), jej znaczeniu w rozwoju wiary, interpretuje możliwości zastosowania we współczesnej liturgii wynikające z konstytucji soborowej o liturgii, z instrukcji *Musicam sacram* i późniejszych dokumentów Stolicy Apostolskiej. Na ich podstawie wskazuje na konieczność odróżniania piosenki religijnej od pieśni, omawia kryteria różnicujące te dwie formy i uzasadnia wykluczenie tej pierwszej z liturgii. Autor poświęca też немало miejsca na wyjaśnienie liturgicznych funkcji pieśni oraz zwraca uwagę na brak rozumienia i rozróżniania form muzycznych (pieśń, psalmodia, sekwencja, antyfony) u muzyków kościelnych i duchowieństwa, co prowadzi do prób zastąpienia pieśnią wszystkich śpiewów mszalnych, nawet psalmu responsoryjnego i części stałych.

Dział trzeci (t. I, s. 343–410) jest poświęcony liturgicznej muzyce instrumentalnej i obejmuje 7 artykułów. W słowie *Od Redakcji* słusznie zauważono, że na pierwszy plan wysuwa się opracowanie dziejów organów w katedrze gnieźnieńskiej od daty ich budowy (początek XV w.) aż do czasów współczesnych. W pozostałych artykułach ks. Pawlak wyraża swoje poglądy na zadania muzyki instrumentalnej w liturgii poparte dogłębnym studium zaleceń kierowanych do wiernych przez papieży i kongregacje rzymskie (głównie Kongregację Kultu Bożego), wyjaśnia nowe (posoborowe) spojrzenie na zadania organisty, zastanawia się, dlaczego organom nie wolno brzmieć w niektórych okresach roku liturgicznego, i przekonuje, że należy raczej pytać, co i jak grać, zamiast zakazywać gry. W trosce o *sacrum* świątyni wypowiada się też na temat występów muzycznych w murach kościoła, świadomie unikając terminu „koncert”, typowego dla działalności świeckiej (chodzi oczywiście tutaj o „koncert” w rozumieniu popularnym, nie należy go mylić z gatunkiem *concerti ecclesiastici* ukształtowanym w epoce baroku, związanym integralnie ze *stile concertato*).

Dział czwarty (t. II, s. 15–370), w którym autor przedstawia zestaw artykułów poświęconych odnowie muzyki liturgicznej po Soborze Watykańskim II, jest najobszerniejszy, składa się z 33 pozycji. Można je ująć w sześć zagadnień. Na pierwszym miejscu należy podkreślić teksty, które całościowo ujmują zmiany cechujące ostatnie 50 lat (np. *Tridentinum i Vaticanum II — dwa etapy rozwoju; Z zagadnień terminologii dotyczącej muzyki związanej z kultem; Muzyka w nauczaniu papieży*). Kolejna grupa artykułów dotyczy śpiewów *ordinarium missae* w świetle odnowionej liturgii oraz śpiewów między czytaniem. Wśród tych ostatnich najbardziej „poszkodowana” została sekwencja, którą oderwano od jej naturalnego miejsca po alleluja, gdzie od IX w. pełniła funkcję poszerzenia śpiewu towarzyszącemu procesji z Ewangelią i umieszczono ją jako oddzielny śpiew po drugim czytaniu. Każdy z poruszanych tematów odnosi się też do związków chorału gregoriańskiego ze śpiewami w języku polskim. Inna obszerna grupa treści związana jest z troską o wyższy poziom kultury muzycznej duchownych i świeckich. Ks. Pawlak nie szczędzi ostrych słów, apelując o kształtowanie większej wrażliwości na formę sprawowanej Eucharystii. Następna grupa jest mniejsza (3 artykuły), ale ogromnie cenna, wskazuje bowiem i objaśnia fundamenty rozumienia muzyki liturgicznej. Należą tutaj: *Funkcje muzyki w liturgii; Formy chorału gregoriańskiego w polskojęzycznych obrzędach po Soborze Watykańskim II* oraz *Biblia w muzyce: Kantyki Nowego Testamentu w polskiej monodii liturgicznej po Soborze Watykańskim II*. Dwie ostatnie grupy obejmują po dwie pozycje. Dotyczą one śpiewów liturgii godzin (struktura i melodyka psalmów, nieszpory maryjne) i śpiewów podczas sprawowania liturgii sakramentów (chrzest dzieci) i sakramentaliów (obrzędy błogosławieństw).

W skład ostatniego, szóstego działu (t. II, s. 373–531) weszło 14 pozycji. Tytuł sugeruje pojawienie się wątków, które nie mieszczą się w wymienionych działach i grupach. Do wątków takich należy *Laudacja wygłoszona na cześć prof. H.M. Góreckiego z okazji nadania tytułu doktora honoris causa KUL*. Wymienić należy również trzy artykuły prezentujące wybrane aspekty z życia ważnych postaci w dziejach polskiej muzyki kościelnej (Klemens z Piotrkowa, ks. Józef Surzyński, ks. Stanisław Ziemiański). Sadzę, że pozostałe pozycje mogłyby się znaleźć w innych działach.

Całość przedstawionej publikacji potwierdza rzetelność metodologiczną warsztatu badawczego autora omawianego zbioru, sprawiającą, że nie tracą one na wartości nawet w obliczu nowych odkryć historycznych i zmian kulturowych. Niejedną z tez wysuniętych przez Księdza Profesora, pomimo upływu lat, ciągle brzmi zaskakująco, jak np. ta o konieczności przekładu *Gloria* i *Credo* w formie wiersza (t. II, s. 21). Kontrowersyjne mogą też się wydawać poglądy dotyczące muzyki instrumentalnej w liturgii, a mianowicie, że nie powinno jej zabraknąć w największe święto chrześcijańskie, jakim jest *Triduum Paschalne*. Żadnej z propozycji nie można jednak zarzucić, że została postawiona pochopnie, bez uprzedniego długiego na-

mysłu i rzeczowego uzasadnienia. W tak pokaźnej publikacji nie sposób uniknąć potknięć edytorskich. Do poważniejszych należy nieczytelnie wydrukowany przykład muzyczny (t. I, s. 148) mający ilustrować wersje tonu Ewangelii, którym poświęcony został cały tekst. Na szczęście przykład ten znajduje się również w artykule wskazującym na chorał gregoriański jako źródło melodyki polskich śpiewów mszalnych po Soborze Watykańskim II (t. II, s. 269). O merytorycznej wartości publikacji nie trzeba przekonywać, chcę jednak podkreślić znaczenie indeksów: osobowego i rzeczowego. Szczególnie ten drugi, dzięki dużej ilości szczegółowych haseł, pozwala odnaleźć wszystkie miejsca w prezentowanej edycji wskazujące na dane zagadnienie. Jego przygotowanie wymagało dużej pilności i erudycji.

Przedstawiona pozycja, będąca złożeniem różnych tekstów, nie posiada statusu monografii. Jest cennym źródłem, z którego mogą czerpać muzykolodzy, liturgiści i muzycy kościelni oraz wszyscy zainteresowani stałym odkrywaniem piękna obrzędów kościelnych. Zebrane teksty (łącznie 981 stron) stanowią jednak przede wszystkim doskonały materiał dla syntezy myśli twórczej ks. prof. Ireneusza Pawlaka, chociaż nie wyczerpują całej jego spuścizny. Realizacja tego zamierzenia zasługuje na uznanie, gdyż rozproszone w wielu miejscach artykuły byłyby narażone na zapomnienie, a pokolenia muzykologów, muzyków, historyków kultury i teologów nie mogłyby dotrzeć do cennych informacji i stale aktualnych komentarzy do współczesnych zjawisk liturgiczno-muzycznych.

Beata Bodzioch (Lublin)

Maria SZYMANOWICZ, *Propozycje pieśni na niedziele, uroczystości i święta roku liturgicznego*, wydanie drugie rozszerzone, dodatek nutowy, Lublin: Polihymnia 2013, 151 s., ISBN 978-83-7847-136-3.

Prof. KUL dr hab. Maria Szymanowicz jest muzykologiem, kierownikiem Katedry Instrumentologii Instytutu Muzykologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, a zarazem praktykującym od lat muzykiem kościelnym. Owocem jej wieloletniej posługi organistowskiej, pełnionej przede wszystkim w kościele akademickim KUL w Lublinie oraz w parafii św. Józefa w Radomiu, było pierwsze wydanie opublikowane ponad 10 lat temu pod tytułem *Propozycje pieśni na niedziele, uroczystości i święta roku liturgicznego* (Lublin: Polihymnia 2003, 97 s., ISBN 83-7270-181-4). Pozycja ta była pomyślana jako pomoc w pracy organistów we właściwym doborze śpiewów, a pośrednio miała przyczynić się do poszerzenia repertuaru śpiewów we wspólnotach parafialnych. Okazało się, że publikacja ta od samego początku cieszyła się wielkim zainteresowaniem wśród polskich muzyków kościelnych oraz uczniów diecezjalnych instytucji kształcących przyszłych organistów, co sprawiło, że cały jej nakład został już dawno wyczerpany. Dlatego też potrzebą chwili stało się jej ponowne wydanie. W tym celu autorka zweryfikowała wiele swoich propozycji i przygotowała drugie, rozszerzone wydanie tej potrzebnej publikacji, która ukazała się dokładnie w dziesięć lat od jej pierwszego wydania.

Fundamentalnym założeniem opracowanych propozycji śpiewów, co autorka tłumaczy w słowach wprowadzenia, było klasyczne oparcie się na analizie tekstów liturgicznych odnośnie do okresu liturgicznego, do przeżywanych uroczystości i świąt, a także do czytań biblijnych i pozostałych tekstów mszalnych. Nie bez znaczenia dla wyboru śpiewów było także uwzględnienie czynności liturgicznej, której mają towarzyszyć. Bardzo dobrą stroną opracowanych propozycji jest podanie kilku alternatywnych przykładów dla niektórych śpiewów procesyjnych. Układ propozycji śpiewów respektuje współczesny układ kalendarza liturgicznego, wyznaczając grupę śpiewów okresowych, śpiewów w mszach własnych o świętych w układzie miesięcznym, a także śpiewy mszy obrzędowych, okolicznościowych i mszy za zmarłych.

W opracowaniu propozycji autorka oparła się na trzech podstawowych źródłach, którymi są najbardziej popularne i najczęściej używane w większości diecezji w Polsce śpiewniki liturgiczne: *Śpiewnik kościelny* ks. Jana Siedleckiego (Kraków 2001), *Śpiewnik liturgiczny* (Lublin 1991) oraz *Exultate Deo* (Katowice 1998).

Wartością drugiego wydania publikacji jest *Dodatek nutowy*, który obejmuje aż 49 stron. Znalazło się w nim 48 nowo powstałych śpiewów liturgicznych, m.in. takich autorów, jak: ks. Ireneusza Pawlaka, ks. Stanisława Ziemiańskiego, Stefana Stuligrosza, ks. Grzegorza Poźniaka i ks. Michała Szulika. Zostały one podzielone na dziesięć grup: *Śpiewy uwielbienia po Komunii Świętej*, *Adwent*, *Wielki Post* (*Chrzest, pokuta, nawrócenie* oraz *Pieśni o Męce Pańskiej*), *Wielkanoc*, *Pieśni o Miłosierdziu Bożym*, *Pieśni do Najświętszego Serca Pana Jezusa*, *Pieśni do Najświętszej Maryi Panny*, *Pieśni do świętych* (w tym już m.in. do św. Jana Pawła II czy do św. Jana z Dukli), *Pieśni eucharystyczne* oraz *Pieśni na zwykły okres roku i przygodne*. W zakończeniu *Dodatku* znajduje się alfabetyczny spis tytułów zamieszczonych tam śpiewów i pieśni.

Wydanie opisaney publikacji będzie bardzo cenną pomocą w ręku muzyków kościelnych i pomoże im w trafnym przygotowaniu śpiewów do liturgii celebrowanej we wspólnotach parafialnych. Natomiast zamieszczony w publikacji *Dodatek muzyczny* może być bardzo przydatny w pracach związanych z przygotowaniem nowego wydania ogólnopolskiego *Śpiewnika liturgicznego*, do czego od kilku lat przymierza się Stowarzyszenie Polskich Muzyków Kościelnych.

Ks. Franciszek Koenig